

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

РУСАЧЕНКО
НАТАЛЯ ПАВЛІВНА

УДК 81'342.622/623+81-112

**МОРФОНОЛОГІЧНІ ПРОЦЕСИ У СЛОВОЗМІНІ
ТА СЛОВОТВОРІ СТАРОУКРАЇНСЬКОЇ МОВИ
ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ XVI – XVIII СТ.**

Спеціальність 10.02.01 – українська мова

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук

Київ – 2004

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано на кафедрі історії української мови Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Науковий керівник: кандидат філологічних наук **ПЕРЕДРІЄНКО ВІТАЛІЙ АРКАДІЙОВИЧ**, доцент кафедри української філології Київського славістичного університету.

Офіційні опоненти: член-кореспондент НАН України, доктор філологічних наук, професор **ПІВТОРАК ГРИГОРІЙ ПЕТРОВИЧ**, завідувач відділу загальнославістичної проблематики та східнослов'янських мов Інституту мовознавства ім. О.О.Потебні НАН України;
кандидат філологічних наук **СИМОНОВА КАТЕРИНА СТЕПАНІВНА**, доцент кафедри української мови Національного університету «Києво-Могилянська Академія».

Провідна установа: Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, кафедра історії та культури української мови, Міністерство освіти і науки України, м. Чернівці.

Захист відбудеться « 23 » листопада 2004 року о « 14 » годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.173.01 в Інституті української мови НАН України за адресою: 01001, Київ, вул. Грушевського, 4.

Із дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Інституту мовознавства ім. О.О.Потебні НАН України (м. Київ, вул. Грушевського, 4).

Автореферат розіслано « 21 » жовтня 2004 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради,
кандидат філологічних наук

І.А.Самойлова

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Теорія морфонологічного опису мов, як відомо, ще перебуває у стані свого формування. Це впливає, насамперед, із суперечливої природи морфонологічних явищ, які функціонують на межі фонології та морфології, а звідси – їх неоднозначним трактуванням. Не до кінця з'ясовані статус морфонології, об'єкт її дослідження, не окреслено виразно меж морфонологічних явищ. У поглядах мовознавців знаходимо значні розбіжності з приводу того, якими термінами, одиницями і поняттями потрібно оперувати в морфонологічних розвідках.

Ще менш вивчено історичну морфонологію, хоча не викликає сумніву та обставина, що морфонологічні характеристики відігравали значну роль у процесі історичного розвитку мови і що їх сучасний стан є наслідком складного переплетення фонетичних і морфологічних процесів у діахронії. Так само очевидно, що морфонологічні фактори впливали на еволюцію морфологічних форм та розвиток їх варіативності.

Статус морфонології визначається тим, що вона формувалася як наука, яка вивчає фонологічні закономірності будови і варіювання морфем, зумовлені граматично. Морфонологічні явища існують за наявності взаємозв'язку між фонологічною структурою морфем і їх функціонуванням у мові. Морфонологія не є частиною фонології або морфології, вона автономна хоча б тому, що за нею закріплено спеціальну галузь дослідження – фонемне варіювання морфем та визначено певні об'єкти – чергування, що виконують морфологічну роль. Морфонологію можна схарактеризувати як систему нових відношень, де виявляються зв'язки, яких немає ні на рівні фонології між фонемами, ні на рівні морфології між морфемами: маємо на увазі відношення, що складаються між різними звуковими вираженнями однієї морфемі. Отже, морфонологію доречніше визначити як рівень, проміжний між морфологією та фонологією.

Що стосується одиниць морфонологічного опису, то морфонему в цій ролі важко визначити в термінах диференційних ознак. Якщо з якісного і кількісного боків можна створити систему морфонем певної мови, то з погляду функціонування (що й забезпечує існування морфонемі в мові) це зробити неможливо. Основою для виділення мовних рівнів є відношення порядку (одиниці вищого ярусу складаються з елементів попереднього), а за цієї умови наймовірніше, що морфемі мають складатися з морфонем. Логічно припустити, що морфонологія не має своєї спеціальної одиниці, а займається описом уже готових, встановлених під час аналізу основних рівнів, і тому пов'язана не з вичленуванням і ототожненням нових одиниць, а з вивченням

того чи іншого аспекту організації відомих. На нашу думку, основною одиницею морфонологічного опису є альтернативний ряд, що базується на певній схемі розташування фонологічних одиниць, пов'язаних спільними функціями.

Історія морфонологічних досліджень бере свій початок набагато раніше від оформлення морфонології в окрему лінгвістичну дисципліну і пов'язана з розвитком порівняльно-історичного мовознавства. У працях Я.Грімма, Ф.Боппа, К.Бругмана, Ф. де Соссюра, Бодуена де Куртене, М.В.Крушевського було детально проаналізовано індоєвропейські чергування голосних, з'ясовано їх природу та функції, висловлено припущення про зумовленість вокалічних чергувань потребою вираження певних граматичних значень.

Незважаючи на те, що морфонологічна проблематика зародилася у працях із порівняльно-історичного мовознавства, проте після оформлення морфонології в самостійну дисципліну мовознавці зосереджували основну увагу на вивченні її переважно у функціональному аспекті, що дозволило простежити закономірності функціонування морфонологічних явищ у сучасній мовній системі, з'ясувати їхню специфіку, взаємозв'язки з фонологією та морфологією. Здобутки описової лінгвістики з часом було використано в лінгвістиці історичній. І все ж, проблеми історичної морфонології тривалий час залишалися поза увагою науковців, хоча на потребі дослідження морфонологічних явищ у діячності наголошував ще М.Трубецької, засновник цього нового напрямку в мовознавстві.

Вивчення морфонології актуальне для мов, у яких зміни фонемного складу морфем мають продуктивний і регулярний характер. Так, найважливіші морфонологічні ідеї було сформульовано мовознавцями-славістами, оскільки у слов'янських мовах представлені виразно структуровані ряди вокалічних і особливо консонантних чергувань. Основи для вивчення морфонології в діячності закладено у працях П.С.Кузнецова, С.Б.Бернштейна, Ж.Ж.Варбот. Важливі теоретичні проблеми описової і часті історичної морфонології висвітлили Т.В.Попова, С.М.Толстая, В.Г.Чурганова, Є.С.Кубрякова та ін.

В україністиці для вивчення історичної морфонології основоположне значення мають праці О.О.Потебні та П.Г.Житецького. Багато цінних спостережень знаходимо в роботах Л.А.Булаховського, Л.Л.Гумецької, С.П.Бевзенка, Ю.Шевельова, П.Д.Тимошенка, С.П.Самійленка, М.А.Жовтобрюха, В.М.Русанівського, А.П.Гриценка, Ю.С.Матвіяса та ін. Зокрема, українські дослідники історичної фонології та морфології висвітлили важливі для розвитку історичної морфонології ідеї граматикизації фонетичних процесів, впливу морфонологічних чинників на

взаємозв'язки між фонетичними та морфологічними явищами, питання системного підходу до вивчення умов альтернацій в окремій частині мови та окремому синхронному зрізі в історії мови.

Проте дослідженням з української історичної морфології все ж бракує системності. На нашу думку, це пояснюється значною мірою тим, що історична морфологія тривалий час розвивалась не як окремий науковий напрямок, а перебувала на своєрідній периферії таких дисциплін, як історична фонологія та історична морфологія.

Актуальність дослідження зумовлена недостатнім вивченням проблем української історичної морфології і важливістю зазначеної теми для історії української мови. Маємо на увазі, по-перше, ту обставину, що морфологія, у тому числі історична, виникла на межі двох лінгвістичних дисциплін: фонології (зокрема, історичної фонології) та морфології (історичної морфології); отже, її вивчення дозволяє глибше висвітлити проблеми морфології, фонології та морфології у комплексному взаємозв'язку. По-друге, це вивчення особливо важливе для періоду другої половини XVI – XVIII ст., коли на основі живого народного мовлення формувалася українська літературна мова, відбувався поступовий перехід до національних літературних норм.

Актуальним завданням на сьогодні є системне вивчення історичної морфології української мови з метою визначення ролі морфологічних засобів в організації словозмінних і словотворчих парадигм, виявлення спільного та відмінного в морфологічній структурі української мови різних періодів.

Нарешті, на матеріалі морфології знаходять яскраве відбиття закономірності розподілу не тільки власне морфологічних, а й фонетичних та морфологічних засобів у текстах різних стилів і жанрів, різних часових відрізків староукраїнської мови другої половини XVI – XVIII ст. Це тим важливіше, що тексти є сьогодні фактично єдиним джерелом для вивчення живого народного та писемно-літературного мовлення зазначеної доби.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дослідження пов'язане з напрямками наукової теми № 01БФ044-01 «Актуальні проблеми розвитку української філології», що виконується в Інституті філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Мета дослідження полягає у встановленні морфологічних модифікацій, що виникають у процесі формо- і словотворення, у виявленні

їхньої ролі і характеру в історії мови, у визначенні ступеня поширеності та особливостей функціонування в текстах.

Для досягнення поставленої мети передбачено розв'язання таких **завдань**:

- зважаючи на недостатній рівень теоретичного опрацювання проблем української історичної морфонології, з'ясувати поняття, що стосуються предмета історичної морфонології, її основної проблематики, аспектів розгляду, в окремих випадках – методики морфонологічного аналізу;

- подати історіографію питання, висвітлити розвиток морфонологічних ідей у працях вітчизняних мовознавців;

- встановити історичні причини та умови виникнення морфонологічних засобів морфемного варіювання в історії української мови, визначити види і типи альтернацій, попередньо відмежувавши їх від фонетичних явищ;

- схарактеризувати морфонологічні процеси в системах іменної і дієслівної словозміни староукраїнської мови другої половини XVI – XVIII ст., виявити їхню специфіку, дослідити регулярність і функціональне навантаження чергувань та лінійних модифікацій основ, простежити історичні зміни;

- висвітлити морфонологічні процеси в системі іменного, дієслівного і прислівникового словотвору староукраїнської мови другої половини XVI – XVIII ст., виявити їхню специфіку, дослідити регулярність і функціональне навантаження чергувань та лінійних модифікацій основ, простежити історичні зміни;

- виявити ступінь поширеності та особливості функціонування морфонологічних явищ у староукраїнському літературному мовленні другої половини XVI – XVIII ст., зокрема кількісне відбиття в текстах різних стилів і жанрів.

Об'єктом дослідження є морфонологічні явища у староукраїнській мові другої половини XVI – XVIII ст. у їх взаємозалежності, зокрема чергування та лінійні модифікації основ.

Предметом дослідження уперше стала система морфонологічних модифікацій в іменній і дієслівній словозміні та іменному, дієслівному і прислівниковому словотворі староукраїнської мови другої половини XVI – XVIII ст., особливості її функціонування в літературному мовленні зазначеного періоду.

Методи дослідження. Як основні в дисертації використано описовий, порівняльно-історичний та зіставно-типологічний методи, а також прийом кількісних підрахунків. Розгляд деяких діалектних особливостей у текстах

зумовив застосування методів лінгвістичної географії. Цінним виявився метод контекстного аналізу, що дозволив розглянути рукописи як структуровану цілісність і дібрати уривки для дослідження.

Наукова новизна роботи полягає в тому, що вперше досліджено морфонологічні процеси у формо- та словотворенні староукраїнської мови другої половини XVI – XVIII ст. Встановлено умови, особливості використання морфонологічних явищ, визначено їх регулярність, сфери дії та функціональне навантаження залежно від стилів і часових періодів. Підкреслено важливість вивчення історичних чергувань і лінійних модифікацій основ та їх ролі в сучасній мовній системі, зокрема у становленні словозмінних і словотворчих парадигм. З'ясовано специфіку історичної морфонології української мови.

Теоретичне значення роботи полягає в тому, що діахронний аспект дослідження наочно виявив процес розвитку історичної морфонології як структури, хоч і проміжної між фонологією та морфологією, проте сформованої за власними закономірностями, які визначили конкретні форми варіювання одиниць та межі їх функціонування. Результати дослідження можна використати для розвитку низки принципів положень морфонології, фонології та морфології в теоретичних студіях з історії української мови. Характеристика морфонологічних процесів у староукраїнській мові другої половини XVI – XVIII ст., зокрема в системі іменної і дієслівної словозміни та словотвору різних частин мови, є цінною не тільки для висвітлення морфонології української мови як окремого напрямку в лінгвістиці, а й для глибшого розуміння фонологічних та граматичних процесів в історії мови. Одержані результати можна використати як основу для формулювання правил словотвірної та словозмінної морфонології, для аналізу внутрішніх взаємозв'язків між елементами граматичної структури.

Практичне значення. Результати дослідження морфонологічних процесів можна використати для створення навчальних курсів, методичних посібників з історичної морфонології, фонології та морфології для студентів філологічних спеціальностей вузів; для проведення спецсемініарів, факультативних занять у вищих навчальних закладах; у процесі написання курсових і дипломних робіт з історичного словотвору та словозміни. Фактичний матеріал дисертації виявиться корисним під час укладання словників староукраїнської мови, реєстрів і форм слів у писемних текстах певного історичного періоду.

Джерельну основу дисертації утворюють рукописні і друковані тексти пам'яток другої половини XVI – XVIII ст. ділового, художнього, ораторсько-проповідницького та науково-популярного стилів і жанрів. У цілому

проаналізовано близько ста рукописних і стародрукованих джерел. Для кількісних підрахунків узято 6 уривків, загальний обсяг кожного з них приблизно 5000 слововживань. Період другої половини XVI ст. представляють «Волинські грамоти» (К., 1995. Далі скорочено – ВГ); XVII ст. репрезентовано «Діловою мовою Волині і Наддніпрянщини» (К., 1981. – ВН) та «Лохвицькою ратушною книгою» (К., 1986. – ЛР); XVIII ст. представляють пам'ятки різних стилів, що зумовлюється інтенсивним жанрово-стильовим розвитком староукраїнської мови зазначеного періоду: діловий стиль репрезентує «Ділова і народно-розмовна мова XVIII ст.» (К., 1986. – ДН), науково-популярний – лікарський poradnik «Аптека домова» (за вид.: «Лікарські та господарські poradniki XVIII ст.», К., 1984. – АД), художній – вірші Климента Зиновіїва (за вид.: Зиновіїв Кл. «Вірші. Приповісті посполиті», К., 1971. – КЗ).

Апробація результатів дослідження. Основні теоретичні положення дисертаційної праці та результати дослідження обговорювалися на засіданнях кафедри історії української мови та щорічних конференціях професорсько-викладацького складу Інституту філології Київського університету імені Тараса Шевченка впродовж 1996 – 2003 рр.; на наукових конференціях: «Функціонування і розвиток української та слов'янських мов у сучасному світі» (Київ, 2000); конференції, присвяченій 95-й річниці від дня народження та 5-й річниці з дня смерті доктора філологічних наук, професора М.А.Жовтобрюха (Київ, 2000); конференції, присвяченій 80-ій річниці від дня народження П.Д.Тимошенка (Київ, 2000); міжнародній конференції, присвяченій М.О.Максимовичу (Київ, 2001); міжнародних конференціях «Актуальні проблеми слов'янознавства» (Київ, 2003), «Сучасна україністика: проблеми мови, літератури та культури» (Оломоуць, 2004, Чехія). Дисертація обговорювалася на засіданні відділу історії та граматики української мови Інституту української мови НАН України в червні 2004 р.

Публікації. Зміст дисертації відображено в семи статтях, опублікованих у фахових виданнях, затверджених ВАК України.

Обсяг і структура роботи. Дисертація складається зі вступу, чотирьох розділів, висновків, списку використаних джерел («А. Умовні скорочення назв пам'яток» – 96 найменувань, «Б. Контрольні тексти» – 6 найменувань, «В. Література» – 245 найменувань). Обсяг основного тексту дисертації – 190 с.

ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовано вибір теми дисертації, розкрито її актуальність, окреслено мету і завдання, визначено об'єкт і предмет дослідження, названо

методи аналізу, вказано на новизну, теоретичне і практичне значення роботи, на її джерельну базу і структуру, на апробацію результатів дослідження.

У першому розділі дисертації *«Історична морфологія української мови як об'єкт лінгвістичного дослідження»* з'ясовано стан вивчення морфологічної проблематики в лінгвістичних дослідженнях; висвітлено низку теоретичних проблем морфології. Визначено особливості морфологічного аналізу в історичній лінгвістиці, зокрема, з'ясовано поняття, що стосуються предмета історичної морфології, основних завдань, аспектів розгляду. Подано коротку історію морфологічних засобів морфемного варіювання (вокалічних, консонантних чергувань та лінійних модифікацій основ) української мови.

Зокрема, зазначено, що в діяхронії виразно простежується статус морфології в системі мовних рівнів. Так, фонологічне за походженням явище морфології, що склалося історично, в синхронії можна легко поділити між фонологією (за природою) та морфологією (за функціями). В історії мови становлення морфологічних характеристик відбувається як розвиток певної фонетичної тенденції, яка підтримує категоріальне розподібнення форм, зумовлене граматичною системою. Дослідження в діяхронії доводить автономність морфологічної системи, що не виступає як застиглий, зафіксований колись зліпок фонологічного перетворення. Так, закономірності вокалізації іменної основи не тотожні історичним закономірностям занепаду зредукованих. Складним є добір зменшувальних суфіксів, де тільки ґрунтовний історичний аналіз допомагає виділити різні хронологічні накладання морфологічних перетворень первинної системи. Процес переходу фонетичного чергування в морфологічне також можна простежити лише в діяхронному аспекті.

Вивчення морфологічної системи в діяхронії дає змогу не тільки з'ясувати специфічні риси морфологічних явищ, встановити їх місце та роль на кожному етапі мовного розвитку, а й історично обґрунтує їх виникнення та розвиток. Так, чергування виникали і розвивалися на звуковій ділянці мови, але, зазнавши закономірної фонетичної зміни в іншу епоху, вони поривали з фонетикою, переходили до морфології і поступово ставали засобом передачі різних морфологічних категорій.

Серед чергувань голосних найдавніші формувалися ще на індоєвропейському ґрунті в умовах, які сьогодні ще не до кінця з'ясовані. Припускають, що першопричиною їх появи були переміщення наголосу та редукція ненаголошених голосних, які призводили до видозміни коренів. До індоєвропейських за походженням відносять чергування <e ~ o>, <o ~ a>, <e ~ i>, <i ~ a>, <i ~ и>, <a ~ y>. Чергування <i ~ o>, <i ~ e>; <e ~ o>, а також <o ~

ø>, <e ~ ø> та їхні варіанти <ø ~ o>, <ø ~ e> виникли значно пізніше, вже на ґрунті слов'янських мов, і стали однією з рис, що надають слов'янським мовам своєрідності. Чергування <o ~ i> та <e ~ i> з'явилися безпосередньо на ґрунті української мови, стали її типологічною ознакою і морфологізувалися значно пізніше за інші. Історичними причинами появи нових альтернатив став занепад зредукованих.

Чергування приголосних, порівняно з чергуваннями голосних, являють собою новотвори, що виникли і розвивалися вже в окремих слов'янських мовах, у тому числі українській. Тому умови їх морфологізації визначити легше, ніж голосних. Найдавнішими серед консонантних прийнято вважати чергування задньоязикових зімкнених [г], [к] і щілинного [х] із передньоязиковими щілинними [ж'], [ш'] і передньоязиковою африкатою [ч'], а також чергування задньоязикових [г], [к], [х] із передньоязиковими щілинними [з'], [с'] та африкатою [ц']. Вони походять від спільнослов'янської епохи і є наслідком I, II, III палаталізацій задньоязикових приголосних перед голосними переднього ряду. Результати палаталізаційних процесів допомагають з'ясувати походження чергувань твердого або м'якого передньоязикових зубних [ц], [ц'] із передньоязиковим ясенним [ч]. Унаслідок контамінації чергувань <г ~ з'>, <х ~ с'>, пов'язаних із II палаталізацією, та <г ~ ж>, <х ~ ш>, пов'язаних із I перехідним пом'якшенням задньоязикових, виникли чергування передньоязикових зубних [з], [з'], [с], [с'] із передньоязиковими ясенними [ж] та [ш].

У давньоукраїнську епоху виникли чергування твердих приголосних із м'якими. Різниця між праслов'янською фонематичною і позиційною м'якістю приголосних зникла в період занепаду редукованих. У процесі розпаду праслов'янської мови сполуки «губний + j», на відміну від інших скупчень приголосних із j, не звелися до одного лише звука: j зазнав факультативного переходу в l'. У східнослов'янських мовах це явище розвинулося в чергування палаталізованих губних із «губним + [l']». Пізнішими за походженням уважають чергування передньоязикових щілинних [д], [т] із щілинним [ж] та африкатою [ч]. Історичною причиною їх появи є палаталізація [d] і [t] на спільнослов'янському мовному ґрунті внаслідок асимілятивного впливу на них наступного [j].

Час появи лінійних перетворень основи (нарошень, накладань, усічень) датують XIII-XV ст., коли в кінці основи та на початку формотворчого суфікса або словозмінної флексії внаслідок зникнення зредукованих виникають групи приголосних, які створюють на міжморфемному шві складні для вимови звукосполуки.

У другому розділі «*Морфологічні процеси в системі іменної словозміни староукраїнської мови другої половини XVI – XVIII ст.*» зазначено, що для іменної словозміни характерним є відкритий тип закінчень (словозмінних морфів), який співвідноситься із закритим типом основи. Крім того, субстантивна система української мови характеризується варіативністю однозначних флексій, що зумовлює наявність дублетних парадигм того самого слова, а отже, різних морфологічних характеристик. Це свідчить про складну і нестабільну картину морфологічної структури іменної словозміни української мови.

На формуванні морфологічної системи староукраїнської мови позначилися особливості відмінювання давніх іменників, пов'язані з існуванням у XVI – XVIII ст. двох типів літературної мови – ближчого до народного та книжного, між якими не існувало виразної межі. До цих процесів додавалися загальна невпорядкованість норм, а також істотні діалектні відмінності в живій мові зазначеного періоду.

За допомогою морфологічних засобів у субстантивній парадигмі оформлено, передусім, числову та відмінкову опозиції. Продуктивність альтернатив неоднакова. Одні з них характеризують різні лексико-семантичні групи слів та об'єднують декілька типів чергувань. Серед них: а) одн. ~ множ. у наз. відмінку іменників II відміни та прикметників з основами на тверді приголосні; б) одн. (дав., місц. відмінки) ~ одн. (наз., род., знах., оруд. відмінки) в іменниках I відміни з основами на тверді приголосні; в) одн. (наз. відмінок) ~ одн. (род., дав., знах., оруд., місц. відмінки) в іменниках II, рідше IV відмін. Продуктивність інших чергувань виявляється лише в межах однієї лексико-семантичної групи іменників, і тому морфологічні модифікації основ у відповідних групах обмежені (наприклад, клич. відмінок одн. ~ наз., род., дав., знах., оруд., місц. відмінки одн. в іменниках II відміни з основами на г, к, х на позначення істот).

Типи чергування часто виступають характерними ознаками парадигм різних словозмінних класів. Так, для іменників I відміни властиве використання чергувань <ø ~ o> та <ø ~ e> (*примѣток, жабок; конопль, гривгнь*), альтернатив твердих та парних м'яких приголосних (*w кривдѣ, въ хвалѣ, wтчизнѣ*), а також чергування задньоязикових із свистячими (*добродѣцѣ, "ризн, войтищ*). Для парадигм іменників II відміни є характерним чергування <o ~ ø> та <e ~ ø> (*рахинки, платка; хлопъца, овъса*), чергування голосних повного творення (*ячмѣнь*), альтернації твердих та парних м'яких приголосних (*на одрѣ, в часѣ, въ образѣ*), чергування задньоязикових із шиплячими (*д"чг, б[о]жг, въ ушахъ*), а також усічення кінцевих сегментів основи (*мѣщанг, сглянг, християнг*). Іменники

Ш відміни у процесі словозміни набувають характерних чергувань м'яких із парними твердими (*смгртгй, милостгй*) та нарощень (*соллю, матгри, кровью*). В іменниках IV відміни в непрямих відмінках з'являються нарощувані сегменти **ен** та **ат** (*имгнгмь, плгмгнгмь, лошаати*), поява яких являє собою одну з найважливіших типологічних особливостей зазначеного словозмінного класу.

Серед морфонологічних явищ активнішими є чергування, а лінійні модифікації основ представлені поодинокими прикладами.

Консонантні чергування мають ширшу сферу використання, ніж вокалічні, і представлені більшою кількістю альтернативних рядів. Найпомітнішу роль в іменній парадигмі відіграють чергування твердих та м'яких приголосних, більшою мірою виступаючи під час утворення форм місц. відмінка одн. та род. множ. іменників I відміни жін. роду та II відміни чол. і серед. родів, а також задньоязикових із свистячими та шиплячими. Найбільшу активність серед останніх виявляють альтернативи <г ~ з'>, <к ~ ц'>, <х ~ с'>, які є специфічною рисою іменної словозміни, оскільки в дієслівній словозміні та у словотворі різних частин мови трапляються зрідка.

Вокалічні чергування характеризуються значно більшою непередбачуваністю і відступами від узвичаєних правил реалізації і представлені в основному чергуванням **о, е** з нулем звука. Найчастіше вони виступають у формах род. відмінка одн. і множ. та оруд. одн. іменників II відміни чол. і серед. родів, які мають кінцеві суфікси **-ок-, -ець-, -ень-**.

Лінійні модифікації основ представлені нарощеннями та усіченнями і фіксуються в лексично обмежених групах слів. Проте і вони мають неоднаковий ступінь поширеності. Так, усічення **ин** у парадигмах іменників II відміни та нарощення **ат** у IV відміні діють регулярно. Інші маркують обмежені в кількісному відношенні, словотворчо непродуктивні групи слів (**ј, л, т** та ін.) і навіть ізольовані іменники (**ер**). Прикладів накладання тексти пам'яток не засвідчують.

У формах словозміни деяких іменників одночасно фіксуються декілька видів морфонологічних явищ. Зокрема, чергування <е ~ ø> та паралельно м'яких і парних твердих приголосних представлене в парадигмі іменників II відміни з основою на м'який приголосний (*злочинца, кравьца*).

Морфонологічні явища у словозмінних парадигмах значно активізуються в текстах XVIII ст. Їх продуктивність залежить і від стилю пам'ятки. Кількість вокалічних чергувань значно зростає в пам'ятці науково-популярного жанру (АД – 224 слововживання, ДН – 79, КЗ – 82). Консонантні чергування виявляють майже однакову активність в усіх текстах

(ДН – 129, КЗ – 138, АД – 105). Найбільшу кількість лінійних модифікацій основи засвідчує пам'ятка ділового стилю (ДН – 23, АД – 10, КЗ – 2).

У третьому розділі «*Морфонологічні процеси у словозмінних парадигмах дієслова староукраїнської мови другої половини XVI – XVIII ст.*» виявлено, що морфонологічна структура українського дієслова складніша і об'ємніша, ніж іменних частин мови, оскільки характеризується взаємодією закритих та відкритих основ із прикритими та неприкритими флексіями.

До граматичних протиставлень у словозмінній парадигмі дієслів, які маркуються за допомогою морфонологічних засобів, належать, передусім, опозиції доконаний ~ недоконаний вид, теперішній ~ минулий час, майбутній ~ минулий час. Крім того, поділ дієслів на структурні класи також супроводжується морфонологічними характеристиками, оскільки кожен із них має свою, особливу схему альтернацій. У цій схемі власне морфонологічні характеристики поєднано з морфологічними показниками, а саме – з основоутворювальними елементами.

Так, для дієслів I кл. характерні одночасно усічення **ва** та нарощення **ј** в особових формах теп. часу та формах наказ. способу (*оудагмо, зопъсуг*). Для дієслів II, III, IV, IX кл. – нарощення **ј** в особових формах теп., майб. часу, наказ. способу (*загустhg, вымгрзаю, повглhвaгть, бийтg*). Для дієслів V кл. – усічення **а**, яке супроводжується чергуваннями <∅ ~ о> та <∅ ~ е> в особових формах теп., майб. часу та наказ. способу (*зовгть, прибгрг, возми*) або чергуваннями задньоязикових приголосних із шиплячими (*кличу, кольшет*); передньоязикових зубних із передньоязиковими ясенними (*рhжгть, тишоу*); <т ~ шч> (*клгвгцгть, тргngцгть*); <ск ~ шч> (*допуцай, впуцай*) в особових формах теп. часу та наказ. способу, якщо дієслівна основа закінчується на **-а**, та тільки усіченням кінцевого сегмента, якщо на **-ја** (*надhюсь, боюся*). Для дієслів VI кл. – усічення **і**, яке може супроводжуватися чергуванням передньоязикового щілинного із африкатою (*не хочу, вгрчу*). Для дієслів VII кл. – усічення **у** у формах майб. часу (*збагngшъ, загляng*) та **ну** у формах минулого (*здоx, воскргсь*) або усічення **у**, яке супроводжується чергуванням твердих та парних м'яких приголосних у формах наказ. способу (*гукnhтg*). Для дієслів VIII кл. – чергування <е ~ і> (*привhзъ, утhкъ*); задньоязикових із шиплячими; усічення кінцевого елемента основи **с** у формах мин. часу (*добргли, шли*) та поява нарощення **д** водночас із усіченням **с** у формах теп., майб. часу (*пропадгть, украдгмо*). Для дієслів X кл. – усічення **и** та **і**, які супроводжуються чергуванням передньоязикових щілинних із щілинним (*сижис#, възбижи*) та африкатою (*вгрчу, заплачи*); передньоязикових зубних із передньоязиковими ясенними (*въскр□шу,*

доношу) у формах теп., майб. часу; губних із губними + [Г'] (*ставлю, правлю*); <т ~ шч> (*хришчус, гошчу*) в 1 ос. одн. теп. часу недок. виду та 1 ос. одн. майб. часу докон. виду або чергуванням твердих та м'яких парних приголосних у формах 3 ос. множ. теп. і майб. часу (*восхвалять, осид#ть*) та наказ. способу (*говорѣтъ, простѣтъ*). Для дієслів XI, XII кл. – усічення кінцевих сегментів основи **а** та **і** відповідно (*лгжитьь, стойтъ, горю*), XIII кл. – чергування приголосних <г ~ ж> (*бгжу*).

Найактивнішими серед морфонологічних явищ виявляються лінійні модифікації основ, але при цьому продуктивність зберігають тільки усічення **и**, **а** та **ва** і нарощення **ј**. Альтернативні голосних, успадковані ще з індоевропейської доби, представлені в окремих словах. Чергування <е ~ і> у формах 3 ос. одн. мин. часу чол. роду в останньому складі перед нульовим закінченням тексти пам'яток починають фіксувати з XVII ст. Чергування приголосних засвідчені також у парадигмах обмеженої кількості дієслів. Серед них тільки альтернативні твердих і м'яких парних приголосних перед флексіями теперішнього часу мають регулярний характер.

Морфонологічні явища фіксуються у процесах дієслівної словозміни і творення граматичних форм: а) у дієвідмінюванні; б) у творенні видових пар; в) у дієприкметниках та дієприслівниках. Як свідчить проаналізований матеріал, дієслівна парадигма може характеризуватися або тільки лінійними модифікаціями, або лінійними модифікаціями, що супроводжуються чергуваннями. Серед останніх у текстах пам'яток найчастіше трапляються: чергування <∅ ~ о>, <∅ ~ е> та усічення **а** в 3 ос. одн. майб. часу, у формах наказ. способу та дієприслівниках (*назовгть, возми, бгроучи*); чергування <Т ~ Т'> та усічення **а**, **и** у формах 3 ос. множ. теп. та майб. часу, дієприкметникових та дієприслівникових формах (*молять, заговор"ть, холодячая, просячи*); чергування <с ~ ш>, <з ~ ж> та усічення **а**, **и** в 1 ос. одн. і множ. теп. часу, у 3 ос. одн. та множ. теп. часу, у формах наказ. способу, у дієприкметниках (*пишоу, ргжгть, скажи, нггашонного*); чергування <б ~ бл'>, <п ~ пл'> та усічення **и** в пасивних дієприкметниках, утворених від дієслів докон. виду (*вкроплг нних, зроблг нних*).

У цілому морфонологічні явища у словозміні дієслова староукраїнської мови другої половини XVI – XVIII ст. виступають уже сформованими і мають системний характер.

У четвертому розділі «*Морфонологічні процеси в системі словотвору староукраїнської мови другої половини XVI – XVIII ст.*» зазначено, що система словотвору української мови складалася протягом віків, у ній нагромаджені утворення з індоевропейського, праслов'янського, давньоруського та староукраїнського періодів. Характерною особливістю

словотвору староукраїнської мови XVI – XVIII ст. була морфологічна строкатість, викликана утворенням у цей період складних суфіксів та появою нових словотворчих моделей. Саме суфіксальний спосіб творення нових слів виявляв найбільшу активність, характеризувався великою кількістю суфіксальних формантів, багатством та різноманітністю їхніх значень, найчастіше призводив до появи морфологічних явищ і був показовим із погляду розкриття причин морфонологічних змін.

Словотворчі моделі різних частин мови істотно відрізняються одна від одної. Це пов'язано з лексико-семантичними ознаками та засобами їхнього вираження в різних частинах мови. Тому дослідження альтернатив і лінійних модифікацій основ в іменному, дієслівному та прислівниковому словотворі має свої закономірності.

У системі словотвору іменників альтернативи голосних та приголосних більшою мірою супроводжують відіменні та віддієслівні утворення. Лінійні модифікації основ супроводжують творення переважно віддієслівних іменників. Найактивніше виступають усічення, рідше трапляються накладання, нарощення представлені у творенні окремих слів.

У словотворі прикметників вокалічні та консонантні чергування, як правило, супроводжують творення прикметників від іменних основ. Накладання, нарощення та усічення активно діють у похідних утвореннях із суфіксом *-ськ-* та представлені значною кількістю прикладів.

У дієслівному словотворі чергування голосних характеризують поодинокі відіменні утворення. Чергування приголосних активно засвідчується у відіменникових, відприкметникових дієсловах та окремих відприслівникових та віддієслівних утвореннях. Серед лінійних модифікацій основ найбільшу продуктивність у дієслівному словотворі виявляє нарощення, особливо у відіменних дериватах. Усічення засвідчене рідше, а накладання у проаналізованих текстах відсутнє.

Під час творення прислівників виявлено кількісну перевагу консонантних чергувань, які супроводжують утворення відіменникових форм та ступенів порівняння прислівників.

Загалом, морфонологічні процеси виявляють більшу активність у процесі творення іменників та прикметників. Так, вокалічні чергування, на відміну від інших модифікацій, фіксуються зрідка, активізуючись в іменниковому та прикметниковому словотворі, і представлені найчастіше альтернативами $\langle \emptyset \sim o \rangle$ та $\langle \emptyset \sim e \rangle$ (*мнрочки, ложгчки; литовский, тургцькій, гангбная*). Консонантні чергування виявляють більшу регулярність і поширеність, характеризують іменниковий, прикметниковий та дієслівний словотвір. Найпродуктивнішими виступають $\langle k \sim ch \rangle$ (*дячокі, злоргчгнієг,*

вд"чний, крһпчaг), <г ~ ж> (*лужок, стгрржжгнъг, втвaжнaгo, примножать, затривожитѹ*), <х ~ ш> (*кожушокѹ, страшный, зѹгрһшилѹ*) та чергування твердих із парними м'якими приголосними (*достовһрѹг, баранһй, зрозумһти*). Серед лінійних модифікацій основи активну участь у творенні нових слів беруть усічення та нарощення. Усічення **а, и, ва** та інші найчастіше супроводжують творення дієслівних іменників (*утһха, плати, вьхованя*). Нарощення тих самих сегментів виявляє більшу продуктивність у дієслівному словотворі, особливо у відіменних утвореннях (*рушати, щастить бһдовать*). Накладання у проаналізованих пам'ятках охоплюють віддієслівні іменники (*розмовляня, продаваня*) та відіменні прикметники (*козацкиг, овруцького*).

Загалом, основна частина морфонологічних явищ, засвідчених у процесі творення слів у проаналізованих пам'ятках, формувалася головним чином ще у праслов'янську добу. Це стосується насамперед чергувань голосних у коренях слів та приголосних на міжморфемних швах. Лінійні модифікації основ – явища пізніші, зокрема, нарощення **ов, ев** та інші у відтопонімному словотворі прикметників.

Чергування голосних засвідчують найбільшу активність у пам'ятках ділового стилю (ДН – 65 випадків), меншою мірою – науково-популярного (АД – 33) та художнього (КЗ – 35). Чергування приголосних у словотворі представлені майже однаковою кількістю прикладів у пам'ятках різних стилів (ДН – 183, КЗ – 175, АД – 168). Найбільшу кількість усічень, нарощень та накладань фіксує текст ділового стилю (ДН – 189), менше – художнього (АД – 176), ще менше – науково-популярного (КЗ – 96).

У **висновках** підкреслено, що на сьогодні ступінь опрацювання української історичної морфонології явно недостатній. Важливість вивчення морфонології в діахронії зумовлена не тільки нерозробленістю її основних понять, а й потребою визнати, що морфонологічні процеси відігравали значну роль в історії мови. Звернуто увагу на те, що морфонологічні модифікації виявляють різні закономірності у процесах словозміни та словотвору; їхня специфіка залежить від частиномовної належності слів.

Так, чергування голосних найактивніше супроводжують творення відмінкових форм (у контрольних текстах АД – 233, ВГ – 69, ВН – 116, ДН – 78, КЗ – 240, ЛР – 154, разом – 890), тоді як під час творення похідних слів трапляються рідше (АД – 31, ВГ – 57, ВН – 62, ДН – 65, КЗ – 32, ЛР – 40, разом – 287). Чергування приголосних засвідчує приблизно однакову активність у творенні як відмінкових парадигм (АД – 204, ВГ – 138, ВН – 126, ДН – 152, КЗ – 191, ЛР – 128, разом – 939), так і словотворчих (АД – 138, ВГ – 111, ВН – 205, ДН – 165, КЗ – 161, ЛР – 143, разом – 923). Лінійні

модифікації основ із більшою активністю супроводжують процеси дієслівної словозміни, тоді як в інших частинах мови переважають у процесі творення слів.

Найпродуктивнішим типом варіювання голосних у староукраїнській мові XVI – XVIII ст. виявилися чергування <о ~ ø>, <е ~ ø> та <ø ~ о>, <ø ~ е>. Саме вони брали участь у формуванні найважливіших граматичних опозицій у межах як словозміни, так і словотвору. Консонантні чергування мають значно ширшу сферу використання, ніж вокалічні, і представлені більшою кількістю альтернативних рядів. Так, чергування <г ~ з'>, <к ~ ц'>, <х ~ с'> характеризують тільки іменну словозміну, тоді як <г ~ ж>, <к ~ ч>, <х ~ ш> – дієслівну словозміну та словотвір. Значно вужча сфера функціонування чергувань <ц ~ ч> та <ц' ~ ч> у парадигмах іменних частин мови; щоправда, вони активізуються у прикметниковому словотворі під час творення відіменникових дериватів та фіксуються у відіменних дієсловах. Чергування <з ~ ж>, <с ~ ш> характеризують дієслівні форми, тоді як в іменній словозміні та словотворі засвідчені поодинокими прикладами. У проаналізованих текстах у словозміні іменних частин мови не трапляються чергування <д ~ ж>, <т ~ ч>, <д ~ дж>, <т ~ шч>, <ск ~ шч>, чергування губних із губними + звук [l']; натомість вони широко представлені в дієслівній парадигмі та при творенні віддієслівних іменників.

Загальна активність лінійних модифікацій набагато нижча, ніж чергувань. Серед них накладання має найобмеженішу сферу дії, активізуючись тільки у прикметниковому словотворі, рідше – іменниковому. Усічення та нарощення продуктивні в дієслівних парадигмах, тоді як в іменних трапляються зрідка, а у словотворенні виявляють різний ступінь активності (усічені форми переважають). Характерним є також використання усічення, накладання та нарощення в комплексі з іншими видами морфологічних явищ.

Морфологічні процеси по-різному виявляють активність, регулярність і продуктивність на матеріалі староукраїнського літературного мовлення. Своєрідність їх функціонування залежить від стилю пам'ятки: найчастіше досліджувані модифікації реалізуються в текстах художнього стилю (1192) та науково-популярного жанру (1083), рідше – ділового стилю (804).

Характер морфологічних явищ, які виникали у процесі формо- і словотворення, значною мірою залежав від закономірностей їхнього розвитку в мовній системі на різних часових відрізках другої половини XVI – XVIII ст. і ступеня поширеності та особливостей функціонування у староукраїнському літературному мовленні. Історично перспективними виявлялися модифікації,

що відповідали системі української мови і були успадковані з попередніх епох або ж розвинулися пізніше на питомому ґрунті. Вони переважно закріплювалися в ділових, художніх, науково-популярних та інших текстах, відзначалися вищим ступенем функціонального навантаження і регулярністю у формах словозміни і словотвору. Ця закономірність узгоджувалася з процесом історично тривалого становлення національних літературних норм.

Основні положення дисертації висвітлено в публікаціях:

1. Русаченко Н.П. Історична та описова морфологія української мови у лінгвістичних дослідженнях // Слов'янські мови і сучасний світ: наукові розвідки. – К.: Київський університет, 2000. – С. 122-130.

2. Русаченко Н.П. Морфологічні явища староукраїнської мови XVI століття (на матеріалі «Розмови» – українсько-церковнослов'янського розмовника) // Актуальні проблеми української лінгвістики: теорія і практика. – К.: Київський університет, 2001. – Вип.2.– С. 127-135.

3. Русаченко Н.П. Теоретичні проблеми дослідження української історичної морфології // Актуальні проблеми української лінгвістики: теорія і практика. – К.: Київський університет, 2001. – Вип. 3. – С. 132-141.

4. Русаченко Н.П. Лінійні модифікації основи у словотворі староукраїнської мови XVIII ст. // Актуальні проблеми української лінгвістики: теорія і практика. – К.: Київський університет, 2001. – Вип. 4. – С. 79-85.

5. Русаченко Н.П. Морфологічні явища староукраїнської дієслівної словозміни другої половини XVI – XVIII ст. // Актуальні проблеми української лінгвістики: теорія і практика. – К.: Київський університет, 2002. – Вип. 5. – С. 78-89.

6. Русаченко Н.П. Лінійні модифікації основ у словозміні староукраїнської мови XVIII ст. // Актуальні проблеми української лінгвістики: теорія і практика. – К.: Київський університет, 2002. – Вип. 6. – С. 46-53.

7. Русаченко Н.П. Морфологічні засоби морфемного варіювання в історії української мови // Вісник Київського славістичного університету. – К.: КСУ, 2003. – Вип. 16. – С. 17-26.

Анотація

Русаченко Н.П. Морфологічні процеси у словозміні та словотворі староукраїнської мови другої половини XVI – XVIII ст. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук за спеціальністю 10.02.01 – українська мова. – Інститут української мови НАН України. – Київ, 2004.

У дисертації на основі порівняльно-історичного, контекстного і статистичного методів досліджено морфонологічні процеси у словозміні та словотворі староукраїнської мови другої половини XVI – XVIII ст. Схарактеризовано статус морфонології в системі мовних рівнів, визначено одиниці, терміни і поняття, якими потрібно оперувати в морфонологічних дослідженнях. Висвітлено специфіку, основні аспекти вивчення історичної морфонології. Звернуто увагу на причини появи морфонологічних модифікацій, їхню роль і характер в історії староукраїнської мови.

Проаналізовано морфонологічні процеси у словозміні і словотворі іменних частин мови, дієслів та словотворі прислівників. З'ясовано, що морфонологічні явища виявляють різні закономірності розвитку у словозміні та словотворі. Свою специфіку мають також чергування та лінійні модифікації основ, зокрема за функціональним навантаженням, типами і видами альтернацій. Своєрідність їх функціонування залежить від частиномовної належності слів, стилю пам'ятки та періоду.

Дисертацію виконано на основі рукописних пам'яток і стародруків, а також опублікованих текстів другої половини XVI – XVIII ст. ділового, художнього, ораторсько-проповідницького та науково-популярного стилів і жанрів; проаналізовано 96 пам'яток. Для кількісних підрахунків використано шість уривків для фронтального аналізу загальним обсягом 30 тис. слововживань.

Ключові слова: друга половина XVI – XVIII ст., лінійна модифікація основи, мовлення, морфонологія, словозміна, словотвір, староукраїнська мова, чергування.

Аннотація

Русаченко Н.П. Морфонологические процессы в словоизменении и словообразовании староукраинского языка второй половины XVI – XVIII вв. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук по специальности 10.02.01 – украинский язык. – Институт украинского языка НАН Украины. – Киев, 2004.

В диссертации на основе сравнительно-исторического, контекстного и статистического методов исследованы морфонологические процессы в словоизменении и словообразовании староукраинского языка второй

половины XVI – XVIII вв. Схарактеризован статус морфонологии в системе языковых уровней, определены единицы, термины и понятия, которыми необходимо оперировать в морфонологических исследованиях. Отражены специфика, основные аспекты изучения исторической морфонологии. Обращено внимание на причины появления морфонологических модификаций, их роль и характер в истории староукраинского языка.

Проанализированы морфонологические процессы в словоизменении и словообразовании именных частей речи, глаголов и словообразовании наречий. Выяснено, что морфонологические явления выявляют разные закономерности развития в словоизменении и словообразовании. Свою специфику имеют также чередования и линейные модификации основ, в частности за функциональной нагрузкой, типами и видами альтернатив. Своеобразие их функционирования зависит от принадлежности слов к определенной части речи, стиля памятника и периода.

Диссертация выполнена на основе рукописных памятников и старопечатных изданий, а также опубликованных текстов второй половины XVI – XVIII вв. делового, художественного, ораторско-проповеднического и научно-популярного стилей и жанров; проанализированы 96 памятников. Для количественных подсчетов использованы шесть отрывков для фронтального анализа общим объемом 30 тыс. словоупотреблений.

Ключевые слова: вторая половина XVI – XVIII вв., линейная модификация основы, морфонология, речь, словоизменение, словообразование, староукраинский язык, чередование.

Annotation

Natalja P. Rusachenko. Morphological processes in word-formation and accidence of the Old Ukrainian language in the second half of the XVI - XVIII cen. – Manuscript.

Thesis in candidacy for a Degree of Candidate of Science in Linguistics, Specialization 10.02.01 – Ukrainian language. – The Ukrainian language Institute of the National Academy of Sciences of Ukraine. – Kyiv, 2004.

The Thesis contains investigation of the morphological processes in word-formation and accidence of the Old Ukrainian language in the latter half of the XVI – XVIII century. The investigation was carried out on the basis of comparative, contextual and statistical methods. There has been made an attempt to retrace development of the morphological ideas in the works of local and foreign linguists. The Thesis characterizes the status of morphonology in the system of linguistic levels, its investigation object, boundaries of the morphonological

processes as well as terms and notions, that should be operated with in the morphonological studies. It also highlights peculiarities of historical morphonology and main aspects of its investigation.

In-depth analysis of the morphonological processes in word-formation and accidence of the nominal parts of speech, verbs and accidence of adverbs are demonstrated in the Thesis. Special attention is drawn to the historical reasons of the morphonological modifications appearance as well as their role and character in the history of the Old Ukrainian language in the correspondent period. In particular, it is stated that vocalic alternations as means of the morphonological distinction of the word forms were the earliest to appear and they mainly constitute the ground for further development of the Indo-European alternations on the Slavic basis. The process of morphologisation of the consonant alternations took place only in Late Common Slavic and East Slavic periods.

While analyzing the material it was figured out that morphonological processes showed different regularities of development in word-formation and accidence. In accidence morphonology recognition of the sign character of the alternations takes place under the condition of counting on their grammatical function, components of the derivational morphonology, on the contrary, are more complicated with regards to their semantic, since apart from the grammatical stems & formants derivational and onomasiological stems & formants are also very important. Therefore, realization of the morphonological processes in accidence is more predictable and universal than in word-formation.

Alternations and linear stem modifications also show different specific, in particular, according to their functional role, nature and alternation type. Peculiarity of their functioning depends on the part of speech, the alternations and linear stems belong to, style of the ancient source book and period.

The most productive types of the vowel gradation in the Old Ukrainian language of the XVI-XVIII cen. were the following: <o ~ ø>, <e ~ ø> as well as <ø ~ o>, <ø ~ e>. These particular types took part in the formation of the most important oppositions in accidence and word-formation. Consonant alternation had more applicable than vowel gradation and is represented by various types of alternational levels. Thus, alternations <г ~ з'>, <к ~ ц'>, <х ~ ч'> characterize only nominal accidence, whereas <г ~ ж>, <к ~ ч>, <х ~ ш> – verbal accidence and word-formation. Alternations <ц ~ ч> and <ц' ~ ч> are less applicable in the paradigms of the nominal parts of speech; nevertheless they become more active in the adjective word-formation while creating nominal derivatives and are specified in the nominal verbs. Verbal forms are characterized by <з ~ ж> and <с ~ ш> alternations, but in nominal accidence above-mentioned alternations are hardly met. The analyzed texts widely do show alternations <д ~ ж>, <т ~ ч>, <д ~ дж>.

<т ~ шч> and alternations of labial sounds with labial sounds + sound [л'] in the verbal paradigm and while creating verbal nouns.

Linear modifications are less active than alternation. Among them imposition has unlimited sphere of action, being more active in the adjective word-formation than in the nominal derivation. Syncopation and extension are productive in verbal paradigms whereas they are rarely met in nominal paradigms. In word-formation syncopation and extension show different level of activity (syncopation prevails). Syncopation, imposition and extension can also be used together with other types of morphonological processes.

In general the system of the morphonological modifications in the Old Ukrainian language reaches rather high level of formation and hardly differs from the similar system of a new epoch; consequently we can talk of its almost complete inheritance by the New Ukrainian language . Part of the archaic modifications in the phonemic composition of morphemes, stated in the ancient source books, is either determined by dialectical influences or can serve as an example of unstable orthographical norms in the correspondent period.

Manuscripts, ancient printed works and published texts of the commercial, belles-lettres, declamatory-predicant and popular-scientific styles and genres, that belong to the latter half of the XVI - XVIII cen., constitute the grounds for the Thesis preparation. Total number of the analyzed ancient cultural sources is 96; 6 abstracts with total word usage of 30 thousand examples have been used for the numeral calculation in the frontal analysis.

Key words: alternation, second half of the XVI – XVIII cen., linear stem modification, morphonology, accident, word-formation, Old Ukrainian language, speech.

Підписано до друку 11.10.2004. Формат 60x84/16
Друк офсетний. Умовн. друк. арк. 1,0. Тираж 100 прим.
Зам. 00

Друкарня Державної академії керівних кадрів
культури і мистецтв
Адреса: 01015, Київ – 15, вул. Січневого повстання, 21